

СТАН ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ОКУПОВАНІЙ РУМУНСЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ У 1941-1944 РОКАХ

У статті автор розглядає колабораціонізм українських працівників освіти та школярів у період Другої світової війни. У ній показана діяльність шкільних закладів освіти на окупованій румунськими військами території півдня України у 1941-1944 рр.

Ключові слова: війна, освіта, окупація, Трансністрія.

В статье автор рассматривает коллаборационизм украинских работников образования и школьников во время Второй мировой войны. В ней показана деятельность школьных учреждений начального образования на оккупированной румынскими войсками территории юга Украины.

Ключевые слова: война, образование, оккупация, Транснистрия.

In the presented article an author investigates the collaboration of Ukrainian teachers and their pupils in the period of Second World War. In this article also describe the activity of initial schools in the territory of the south of Ukraine occupied by Romanian troops (1941-1944).

Key words: war, education, occupation, Transnistriya.

Тема колабораціонізму в період Другої світової війни не втрачає актуальності в європейській історичній науці загалом і українській зокрема з огляду на складні політичні, соціокультурні та етнічні процеси в сучасній Європі. Колабораціонізм в Україні був наслідком жорстокого нацистського окупаційного і не менш жорстокого сталінського владного режимів. Колабораціонізм як феномен української історії відтворив реалії, які існували в суспільстві в його кризовому стані і виступив у якості регулятора поведінки як окремих громадян України, так і значної частини її населення. Адже коливання суспільства в амплітуді «стабільність-нестабільність» завжди спричиняли й спричиняють утворення різних типів соціальної поведінки українців. Зміна зовнішнього середовища, загальна криза суспільства в умовах протистояння політичних сил, війни, окупаційного режиму викликає таку реакцію індивіда, яка безпосередньо залежить від свідомості людини та реакції особистості на покарання чи заохочення, суперечностей в житті особистостей, які також виступають рушійною силою поведінки людини у кризовий час. Відповідно вивчення колабораціонізму в роки Другої світової війни в Європі загалом і в Україні зокрема має під час загальносвітової фінансово-економічної та духовної кризи важливе науково-

теоретичне та практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в наукових історичних розробках періоду Другої світової війни в Україні.

Метою вивчення даного дослідження є освітянський колабораціонізм на окремій території України, де окупаційний режим був порівняно менш жорстким. А саме – в румунській зоні окупації «Трансністрія», до складу якої входила частина сучасних Одеської та Миколаївської областей. Освіта завжди була і залишається однією з найважливіших складових суспільного життя. Відповідно стаття має наступні завдання: дослідити стан початкової освіти у вищезначених географічних межах у період 1942-1944 рр.; вивчити роботу закладів початкової освіти; визначити функціональний та адміністративний механізм керування сферою початкової освіти в умовах окупації; з'ясувати умови навчання школярів та умови роботи викладачів; розглянути початкову та господарську діяльність закладів початкової освіти; визначити роль закладів початкової освіти на півдні України в окупаційній політиці румунської влади.

Тема колабораціонізму в Україні у 1941-1944 роках останнім часом розглядалася в багатьох цікавих історичних публікаціях. Змістовно і

всєбічно ця тема була висвітлена в монографії В.О. Шайкан «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату Україна та військової зони в період Другої світової війни». Але поза увагою дослідниці залишилась територія південної України, що була окупована як німецькими нацистами, так і їхніми румунськими союзниками. Уваги до проблем освіти в умовах окупаційного режиму було приділено недостатньо. Серед наукових праць українських істориків, що розглядали останнім часом цю тему, слід відзначити статті М.Ю. Богатюка, В.В. Гінди, Г. Гусейнова та В. Щетнікова [1]. Але стан освіти на окупованій румунськими загарбниками території Трансністрії розглядався лише у статті В. Щетнікова. Автор дослідив діяльність закладу вищої освіти в місті Одесі в період румунської окупації 1941-1944 років. Діяльність закладів початкової освіти за межами Одеси на території сільських районів Олешчини та Миколаївщини залишилась поза увагою дослідника. Цей історичний аспект вимагає додаткового окремого висвітлення в історичній науці.

Під час дослідження було використано і вперше введено до наукового обігу матеріали фонду Очаківської окупаційної префектури, що зберігаються в Державному архіві Миколаївської області. Це накази префекта і відділу шкільної освіти з питань учбового і виховного характеру, шкільні навчально-виробничі плани, листування з окупаційними органами влади, рапорти і доповіді директорів шкіл до окупаційних освітніх інспекцій, шкільні журнали обліку відвідування та успішності учнів, інша шкільна документація тощо.

Як нагороду за лояльність до нацистської Німеччини Румунія одержала згідно з угодою від 19 липня 1941 р. Одесу із частиною південно-українських земель [2], у тому числі частину Миколаївщини. Тут було встановлено окупаційний режим, який у багатьох аспектах здавався менш жорстоким, аніж на іншій території України у таких окупаційних зонах, як рейхскомісаріат Україна, дистрикт Галичина, військова зона. На окупованій румунами території України була створена нова провінція «Трансністрія». Окупаційну владу на місцях здійснювали префектури, які налагоджували життя підвладного населення і формували у відповідності до настанов Бухареста систему початкової, середньої та навіть вищої освіти. Все це зображувалося як велике благодіяння начебто звільненому від більшовизму українському народові. Перший напис в учнівському зошиті на першому уроці письма був такий: «Виростали наші діти неписьменні й голі. Тепер вдягнені і ситі і всі вчать в школі» [3].

Крім письма, в початкових школах на території Трансністрії вивчалась арифметика, що включала: додавання і віднімання чисел першого десятка з розв'язанням задач в одну дію (38 годин), додавання й віднімання в межах двадцяти (12 годин), множення й ділення в межах двадцяти (30 годин), чотири арифметичні дії з цілими десятками в межах ста (15 годин),

додавання і віднімання в межах ста без переходу через десяток (10 годин), додавання і віднімання в межах ста з переходом через десяток (15 годин) [4].

У відповідності до румунської офіційної ідеології вивчався Закон Божий, що включав бесіди про Бога як творця і про мислителя (4 години), пояснення хресного знамення, поклонів, відомості про храм, правила поведінки в храмі, правила прийняття благословення священника [5]. Також вивчались: румунська мова [6], пропагандистський предмет з назвою «Бесіди про героїв» [7] і українська мова й читання [8]. Румунські окупаційні власті не зруйнували систему національних середніх шкіл і вивчення національних мов, що залишились їм у спадок від радянської системи освіти в УРСР. В наказі № 72 учбового інспектора Очаківського повіту Данієску від 2 травня 1942 р. директорат шкіл просять надати інформацію проте, яка школа є українською, румунською, російською або німецькою [9]. Журнали обліку відвідування й успішності в українських школах велися українською мовою [10]. Оцінювання успішності відбувалося за чотирибальною системою [11].

Фінансування шкіл було покладено на місцеві громади, для чого було встановлено шкільний податок, який були зобов'язані сплачувати всі мешканці населеного пункту, в тому числі й вчителі, в яких цей податок вираховували з зарплатні. Контроль за збиранням податку було покладено на шкільний комітет з трьох селян-господарів, старости села і директора школи. Податки збирались рейхсмарками і натуроплатою [12]. Шкільний комітет також відповідав за ремонт школи і забезпечення нормальних умов для навчання [13]. Канцелярське приладдя в школах не видавалось, а продавалось. У школі села Комісарівка лише зошитів було продано на суму 287 марок [14].

Ставка шкільного вчителя з неповною вищою освітою була 132 марки 50 пфенігів. Ставка вчителя з освітою 10 класів була 97 марок 50 пфенігів. Учителів з вищою освітою вочевидь не було, або майже не було. За клопотанням директорів шкіл найбільш здібних вчителів відправляли до Одеси підвищувати свою кваліфікацію. Так, молода вчителька Стрельченко Наталія Іванівна у 1943 році була направлена для вступу до Одеського педагогічного інституту [15]. Закон Божий викладали священники. Так, у селі Матіясове священник отець Акулов викладав два рази на тиждень згідно з розкладом 16 уроків у кожному класі [16]. Вчителі отримували продовольчий пайок, який, судячи з рапортів директорів шкіл, румунські чиновники постійно затримували [17].

Школи перебували під постійним ідеологічним пресингом румунських окупаційних властей. На румунські свята всіх школярів заганяли з ранку до церкви. Потім проводили святкові конференції. Діти повинні були співати румунські пісні, читати румунські віршики і танцювати румунські танці [18].

Учні та вчителів початкових шкіл румунські окупаційні власті постійно залучали до сільсько-

господарських громадських робіт. Згідно з наказом губернатора Трансністрії Алексеану від 23 квітня 1942 р. з початком польових робіт: 1) школи повинні припинити заняття і учні разом із учителями мають полоти бур'ян; 2) кожна школа зобов'язана мати сад (город) приблизно в один гектар, половина зібраного з саду врожаю має йти до шкільної їдальні, а половина – вчителям пропорційно їх роботі; 3) шкільний двір має бути очищений від нечистот і т. ін. [19]. За наказом префекта Очаківського повіту підполковника Василя Горського від 15 червня 1942 року учні шкіл повіту залучалися до таких громадських робіт, як прополювання бур'яну і нищення шкідливих гризунів. За кожну шкірку знищеного гризуна як доказ старанної праці учні отримували винагороду – два пфеніга [20]. Також було наказано учням шкіл збирати лікарські рослини для медичних потреб [21]. Багато південноукраїнських шкіл мали свої дрібні аграрні господарства. Школа у селі Луб'янка засіяла 2 гектари проса і збрала врожай 5 центнерів 80 кілограмів [22]. За рапортом від 14 грудня 1943 року школа села Зоріне Александерфельдського району збрала 95 кілограмів кукурудзи і бавовни [23]. Шкільні господарства часто ставали жертвами грабунку румунських вояків. Так, школу у селі Вікторівка в районі Березівки на Одещині пограбували румунські солдати на чолі з лейтенантом Мірче Буджаном. Грабіжники забрали вівцю, 32 кілограми ячменю і 40 кілограмів кукурудзяного борошна [24].

Дослідження даної теми дозволяє зробити наступні висновки:

- Документація шкільного інспекторату Очаківської префектури підтверджує наявність у повіті не тільки румунських та німецьких початкових шкіл, а й українських та російських, що

спростовує попередні догматичні твердження історичної літератури про суцільну румунізацію системи освіти на окупованій румунськими загарбниками території Південної України;

- За фінансування шкіл та умови навчання на місцях повністю відповідали шкільні комітети, які діяли в тісній взаємодії з колабораціоністськими органами місцевого самоврядування;
- Гуманітарна діяльність початкових шкіл в Трансністрії здійснювалася під щільним ідеологічним контролем з боку румунських окупаційних властей, які в справах освіти репрезентували шкільні інспекторати повітових префектур. Програми виховної роботи та деяких гуманітарних дисциплін у початкових школах були розроблені в дусі румунського монархізму, антикомунізму та клерикалізму;
- Школи в окупованій румунськими загарбниками Трансністрії були не лише закладами освіти, а й дрібними господарськими комплексами. Відповідно позакласну трудову діяльність викладачів та учнів початкових шкіл можна розцінювати як економічний колабораціонізм. Але цей колабораціонізм не підлягає моральному осудові, оскільки вищезазначена трудова діяльність була спрямована на виживання, за відсутності в ній ознак злочину;
- Дозвіл підвищувати свою кваліфікацію та здобувати вищу освіту, який надавали окупанти українським вчителям, свідчить про відсутність політики антислов'янського расизму й нацизму в діяльності румунської влади в південній Україні. Це є додатковим доказом того, що румунський окупаційний режим в зоні «Трансністрія» кардинально відрізнявся і в цілому був набагато ліберальнішим, аніж в німецьких зонах окупації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатюк М.Ю. Шкільництво і шкільна політика в рейхскомісаріаті Україна, 1941-1944 // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 1. – Січень. – С. 122-125; Гінда В.В. Вищі учбові заклади Вінниччини в роки німецько-фашистської окупації (1941-1944) // Поділля у контексті української історії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Вінниця, 2001. Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 280-285; Гусейнов Г. Історія створення та діяльності агрошкіл на Криворіжжі в окупаційну добу 1941-1943 рр. // Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни. Збірник матеріалів наукової конференції 24-25 жовтня 2000 р. – Кривий Ріг, 2000. – С. 143-159; Щетников В.П. Одесский университет: 1941-1944 годы (По материалам оккупационной прессы). – Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Випуск 9. – 1999. – С. 266-271.
2. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк-Львів. – 1993. – С. 132.
3. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-1763. Очаківська префектура. – Оп. 1. – Спр. 7. Учбово-виробничий план для 1-3 класів Ново-Андріївської школи на 1942-1943 навчальний рік. – Арк. 1.
4. Там само. – Арк. 2.
5. Там само. – Арк. 3.
6. Там само. – Спр. 4. Журнал обліку відвідування й успішності учнів 1 класу Ново-Андріївської школи на 1942-1943 навчальний рік. – Арк. 15.
7. Там само. – Арк. 22.
8. Там само. – Арк. 7.
9. Там само. – Спр. 2. Накази Очаківської префектури і шкільного відділу стосовно шкільного податку та питань учбового й виховного характеру (17 квітня 1942 – 10 травня 1943 рр.) – Арк. 3.
10. Там само. – Спр. 4. – Арк. 2-23.
11. Там само. – Арк. 3.
12. Там само. – Спр. 2. – Арк. 4.

13. Там само. – Арк. 8.
14. Там само. – Ф. Р-1762. Листування шкільного інспекторату Очаківської префектури. – Оп. 1. – Спр. 1. Рапорти директорів шкіл і вчителів шкільному інспекторові про потреби шкіл і ремонт, про видачу пайків (17 квітня 1942 – 10 травня 1943 рр.). – Арк. 7.
15. Там само. – Арк. 33.
16. Там само. – Арк. 1.
17. Там само. – Арк. 38.
18. Там само. – Ф. Р-1763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13.
19. Там само. – Арк. 2.
20. Там само. – Ф. Р-1651. Очаківська префектура. – Оп. 1. – Спр. 2. Листування префектури м. Очакова. – Арк. 60.
21. Там само. – Ф. Р-1763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6.
22. Там само. – Ф. Р-1762. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.
23. Там само. – Арк. 6.
24. Там само. – Арк. 29.

Рецензенти: д.і.н., проф. Ю.В. Котляр;
д.і.н., проф. П.М. Тригуб.

© С.М. Боган, 2009

Надійшла до редколегії 09.10.2009 р.